

FUNDAMENTAL TADQIQOTLAR JURNALI

ЖУРНАЛ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF FUNDAMENTAL STUDIES

MAMATOV Shuxrat Haliqulovich,
Bojxona instituti katta o'qituvchisi
mustaqil izlanuvchi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14679521>

BOJXONA SOHASIDAGI JINOYATLARNI FOSH ETISHDA KRIMINALISTIK EKSPERTIZALARNING O'RNI

ANNOTATSIYA.

Mazkur ilmiy maqolada bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etishda o'tkaziladigan kriminalistik ekspertizalarning turlari va tushunchasi, kriminalistik ekspertizalar o'tkazishning o'ziga xos xususiyatlari, kriminalistik ekspertizalarning bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etishdagi ahamiyati to'g'risida o'zbekistonlik va xorijlik olimlarning ilmiy yondashuvlari yoritilgan.

Shu bilan birga, bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etishda o'tkaziladigan kriminalistik ekspertizalarni takomillashtirish choralari bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: bojxona sohasidagi jinoyatlar, kriminalistik ekspertizalar, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, O'zbekiston Respublikasining "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonuni, ekspert, tezkor xodim, surishtiruvchi, tergovchi, ekspert muassasasi, tovarlar, ashyolar, predmetlar, sud ekspertizasi.

РОЛЬ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ ПРИ РАСКРЫТИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ТАМОЖЕННОЙ СФЕРЕ

АННОТАЦИЯ.

В данной научной статье описаны виды и понятие криминалистических экспертиз, проводимой при раскрытии преступлений в таможенной сфере, особенности проведения криминалистических экспертиз, научные подходы узбекских и зарубежных ученых о значении криминалистических экспертиз при раскрытии преступлений в таможенной сфере.

При этом, выделены научно обоснованные предложения и рекомендации по мерам по совершенствованию криминалистических экспертиз, проводимой при раскрытии преступлений в таможенной сфере.

Ключевые слова: преступления в таможенной сфере, криминалистические экспертизы, Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан, Закон Республики Узбекистан «О судебной экспертизе», эксперт, оперативный работник, дознаватель, следователь, экспертное учреждение, товары, материалы, предметы, судебная экспертиза.

THE ROLE OF FORENSIC EXAMINATIONS IN SOLVING CRIMES IN THE CUSTOMS SECTOR

ANNOTATION

This scientific article describes the types and concept of forensic examinations carried out when solving crimes in the customs sphere, features of conducting forensic examinations, scientific approaches of Uzbek and foreign scientists on the importance of forensic examinations in solving crimes in the customs sphere.

At the same time, scientifically based proposals and recommendations on measures to improve forensic examinations carried out when solving crimes in the customs sphere are highlighted.

Key words: crimes in the customs sphere, forensic examinations, Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, Law of the Republic of Uzbekistan “On Forensic Examination”, expert, operative worker, investigator, expert institution, goods, materials, objects, forensic examination.

Bugungi kunda bojxona sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashish amaliyotida vujudga keladigan murakkab savollarga javob topish maqsadida turli ekspertizalar tayinlanadi. Bojxona sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishda bojxona organlari tezkor bo‘linmalari tomonidan kriminalistik ekspertizalar tayinlash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ekspertiza xulosalari fosh etilayotgan jinoiy qilmish bo‘yicha muhim ashyoviy dalil bo‘lib hisoblanadi.

Xususan, hozirgi kunga qadar, bojxona sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishda bojxona organlari tezkor bo‘linmalari tomonidan kriminalistik ekspertizalar tayinlash masalalarini bir qator mahalliy va xorijlik olimlar tadqiq qilib, kriminalistik ekspertizalar tayinlashni takomillashtirish bo‘yicha o‘zlarining ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarini ishlab chiqqanlar.

Jumladan, o‘zbekistonlik olimlar A.Achilov, I.Astanov, M.Do‘stovlar bojxona sohasidagi jinoyatlarni jinoiy-huquqiy malakalashda kriminalistik ekspertizalarning turlari va ularning ahamiyatini tadqiq qilgan. Mazkur olimlarning fikriga ko‘ra, u yoki bu turdagi ekspertizani o‘tkazishga ehtiyoj, dalillarni to‘plashga qaratilgai tezkor-qidiruv va tergov harakatlari jarayonida vujudga keladi. Sud ekspertizasini o‘tkazish uchun tergovga qadar tekshiruv organi mansabdor shaxsi (tezkor xodim), surishtiruvchi, tegrovchi, prokurorning qarori yoki sudyaning ajrimi asos bo‘ladi. Bu qoida O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksining 180-moddasi, O‘zbekiston Respublikasining “Sud ekspertisasi to‘g‘risida”gi Konuni 17- moddasida mustahkamlab qo‘yilgan.

Qayd etish joizki, vakolatli davlat organining qarori yoki ajrimi bo‘lmasdan turib, jinoyat ishini yuritishda ekspertga sud eksperti sifatida jinoyat protsessi ishtirokchisi maqomi berilmaydi hamda sud ekspertisasi o‘tkazilmaydi.

A.Achilov, I.Astanov, M.Do‘stovlarning fikriga ko‘ra, bojxona sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha sud ekspertizasini tayinlash jarayoni Jinoyat-protsessual kodeksining 173, 179, 180-moddalari mazmunidan kelib chiqqan holda quyidagi harakatlarni amalga oshirishni taqozo etadi:

- ekspertiza tadqiqoti uchun materiallarni tayyorlash;
- ekspertiza o‘tkazish uchun ekspert yoki ekspertiza muassasasini aniqlab olish, shuningdek, ekspertning ixtisosligi, uni rad etish uchun asoslar mavjud yoki mavjud emasligiga oydinlik kiritish;
- ish bo‘yicha ekspertiza tayinlash to‘g‘risidagi qarorni tuzish;
- gumonlanuvchini ekspertiza tayinlash to‘g‘risidagi qaror bilan tanishtirish, ekspertiza tayinlanishi va o‘tkazilishi munosabati bilan kelib tushgan iltimosnomalarni hal etish;
- ekspertiza tayinlash to‘g‘risidagi qaror va materiallarni ekspert yoki ekspertiza muassasasiga yuborish.

Ekspertiza o‘tkazish to‘g‘risidagi qaror yoki ajrim ekspert muassasasi hamda bevosita ekspert, shuningdek, boshqa taalluqli shaxslar uchun majburiy hisoblanadi (JPK 180-m.).

Qayd etish lozimki, bojxona sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha sud ekspertizalarida ekspert oldiga qo‘yilgan savollarni shakllantirishda:

- uning bergan xulosasi ekspertning maxsus bilimlari doirasidan chetga chiqishi mumkin emas (JPK 172-m.);
- savollar aniq va imkon boricha qisqa bo‘lishi lozim;
- savollar mantiqiy ketma-ketlikda qo‘yilishi kerak;
- dastlab qolganlarning yechimiga bog‘liq bo‘lgan savollardan shakllantiriladi;
- savollar ro‘yxati maksimal darajada to‘liq bo‘lishi kerak;

- zamonaviy holatdagi ilm-fan oldindan hal qila olmaydigan, shuningdek keltirilgan ro'yxatdan mexanik tarzda ko'chirilgan to'liq savollar ro'yxatini qo'yish mumkin emas. Shu sababli, ekspertiza tayinlash to'g'risidagi qarorda ekspertiza tekshiruviga taalluqli bo'lmagan, shuningdek huquqiy masalalarga doir savollar qo'yilmasligi kerak. Sud ekspertizasi tegishli qaror chiqarilgan kundan e'tiboran tayinlangan hisoblanadi.

Olimlar A.Achilov, I.Astanov, M.Do'stovlarning fikriga ko'ra, jinoyat-protsessual qonunchiligida sud ekspertizasini aynan qanday vaqtda tayinlash nazarda tutilmagan. Shu bilan birga, ekspertizani o'z vaqtida tayinlash va uning imkoniyatlaridan samarali foydalanish surishtiruv, tergov sifati va tezkorligini ta'minlashda hamda ekspert tadqiqoti obyektlarining yo'qolishiga yo'l qo'yimaslikda muhim omil hisoblanadi. Shu bois ekspertiza tayinlash uchun zarur obyekt va yetarli materiallar to'planishi bilan oq ekspertiza tayinlanishi zarur.

Shuningdek, bojxona sohasidagi jinoyatlarning bir turi bo'lgan kontrabanda jinoyati bo'yicha kontrabanda ashyolari, ya'ni giyohvandlik vositalari va ularning analoglari, psixotrop, kuchli ta'sir etuvchi, zaharli, zaharlovchi, portlovchi moddalar, portlatish qurilmalari, radioaktiv materiallar, qurol-yarog', o'qotar qurollar va o'q-dorilar, shuningdek, diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi materiallarni bojxona chegarasidan noqonuniy olib o'tish yoki noqonuniy aylanuvi bilan bog'liq bo'lgan jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza o'tkaziladi. Ekspertiza o'tkazish orqali O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasidan aynan qanday predmetlarni noqonuniy olib o'tishga urinilgani, ularning miqdoriy va sifat xususiyatlari belgilanadi.

Kontrabanda jinoyati bo'yicha kriminalistik ekspertizalarning asosan quyidagi turlari o'tkaziladi:

- *sud-ballistika* (grekcha "ballo" so'zidan olingan bo'lib, otmoq, irg'itmoq degan ma'nolarni anglatadi) ekspertizasi - qurol-yarog', o'qotar qurollar va o'q-dorilarning qanday turkum, qaysi tizim, rusum va namunasiga taalluqliligini, texnik holatini, yaroqliligini aniqlash maqsadida;

materiallar, ashyolar va buyumlarni tadqiq etishga qaratilgan materiallar, ashyolar va buyumlar kriminalistik ekspertizalar - kuchli ta'sir qiluvchi, zaharli va zaharlovchi, narkotik va psixotrop moddalarga o'xshash moddalar bo'yicha ularning tarkibini, sifatini, ta'sir darajasini, kelib chiqish manbasini va miqdorini aniqlash maqsadida;

dinshunoslik ekspertizasi - diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi materiallar mazmunini aniqlash maqsadida tayinlanadi.

O'qotar qurol, gilza va o'qlar faqatgina Ichki ishlar vazirligining Ekspert-kriminalistika markazida tashkil etilgan "Respublika pulegizloteka" bazasi hisobidan tekshiriladi.

Kontrabanda ashyosi sifatida olib qo'yilgan portlovchi moddalar va portlatish qurilmalari ekspertizadan o'tkazishlik uchun O'zbekiston Respublikasi IIV Portlash texnikasi ekspertiza markaziga yuboriladi.

Kontrabanda jinoyati bo'yicha sud-tibbiy va psixofiziologik ekspertizaning quyidagi turlari:

- *sud-tibbiy (narkologiya) ekspertizasi* – shaxslar giyohvandlik vositasini iste'mol qilganligini, davolanishga muhtojligini aniqlash maqsadida;

- *sud-psixiatriya ekspertizasi* – shaxslarning ruhiy kasalligini va davolanishga muhtojligini aniqlash maqsadida;

- *sud-psixologiya ekspertizasi* – shaxslarning jinoyatni sodir etish vaqtidagi ruhiy holatini aniqlash maqsadida tayinlanadi.

Odatda, narkotik moddalar kontrabandasi bilan shug'ullanuvchi shaxslar narkotik moddani o'z iste'moli uchun olib o'tayotganliklarini e'tirof etadilar. Ba'zi hollarda sud-biologiya ekspertizasini tayinlash zarurati tug'iladi.

Bojxona chegarasi orqali olib o'tilayotgan diniy mazmundagi materiallar kontrabanda ashyolari hisoblanmish diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi materiallar sirasiga kirish yoki kirmasligi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi "Diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash, olib kirish va tarqatish hamda dinshunoslik ekspertizasini o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 180-sonli Qarori talablariga asosan, tegishli ekspertiza tayinlash lozim bo'ladi.

Olib qo'yilgan diniy mazmundagi, diniy ekstremizm, separatizm, aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi materiallar yuzasidan dinshunoslik ekspertizasi tayinlanadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Tezkor-qidiruv faoliyati" to'g'risidagi Qonuni talablariga asosan, tezkor xodim tomonidan kontrabanda ashyolarini "nazorat ostida olish" va "nazorat ostida yetkazib berish" kabi tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tqazish jarayonida foydalanilgan pul kupyuralarida, kiyim va har xil buyumlarda, tana a'zolarida (qo'lda, yuzda va h.k.) maxsus kukun izlarini topish, ularni taqqoslash namunasi bilan bir turga taalluqli yoki taalluqli emasligini, obyektlarga aynan ushbu kukun bilan ishlov berilganligini, maxsus "qalam" izlarini aniqlash maqsadida *maxsus kukunlar ekspertizasi* ham tayinlanadi. Bunday kukunlar ashyoviy dalillarda bor-yo'qligini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar sud-kimyoviy ekspertizasi doirasida olib boriladi.

Bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish jinoyati bo'yicha tayinlanadigan ekspertizalar murakkablik va bajarilish texnologiyasi bo'yicha boshqa ekspertizalardan ajralib turadi. Ushbu ekspertizalarning maqsadi, mazmuni va o'tkaziladigan obyektlari hamda savollarni hal qilish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim turiga qarab quyidagi shartli guruhlarga bo'lish mumkin:

Materiallar, ashyolar va buyumlarni tadqiq etishga qaratilgan quyidagi ekspertizalar:

Sud-tovarshunoslik ekspertizasi - bojxona chegarasidan noqonuniy olib o'tilgan mahsulotlarning tovar (iste'mol) xususiyatlarini, sifatini va bahosini aniqlash maqsadida maxsus bilimlar yordamida tekshirishdan iboratdir.

Oziq-ovqat maxsulotlari ekspertizasi – bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlar buzilishi jinoyati predmeti sifatida qandolatchilik, go'sht-sut, don, konserva maxsulotlari, salqin ichimliklar va oziq-ovqat ko'shimchalarining tarkibi, sifati bo'yicha davlat andozalariga to'g'ri kelish- kelmasligi, iste'mol uchun yaroqli-yaroqsizligini aniqlash bilan bog'liq ishga doir faktik ma'lumotlar tashkil etadi.

Sud avtotexnika va transport vositalarini baholash ekspertizasi - bojxona to'g'risida qonun hujjatlarini buzish jinoyati predmeti sifatida olingan transport vositalarining texnik holati va bahosini aniqlash kabi masalalar hal etiladi.

Qimmatbaho metallardan va qimmatbaho toshlardan yasalgan buyumlar ekspertizasi - bojxona chegarasi orqali noqonuniy olib o'tilgan qimmatbaho metallardan va qimmatbaho toshlardan yasalgan hamda tarkibida qimmatbaho metall va toshlar mavjud bo'lgan buyumlarni identifikatsiya qilishga qaratilgan ekspertiza hisoblanadi.

Sud iqtisodiy ekspertizasi, ya'ni *tashqi savdo faoliyatining sud-iqtisodiy ekspertizasi* - tashqi savdo faoliyati sud-iqtisodiy ekspertizasining predmetini O'zbekiston Respublikasida faoliyatini amalga oshirayotgan korxonalar, tabiiy monopoliya subyektlari, davlat mablag'larini jalb etgan boshqa mulkchilik shaklidagi tashkilot va korxonalar, ularning filiallari va vakolatxonalari, davlat ulushi bo'lgan korxonalar va tashkilotlar tomonidan tuzilgan import shartnomalari hamda O'zbekiston Respublikasidan tashqariga sotiladigan tovar va ishlar (xizmatlar) uchun tashqi savdo qilish sohasidagi kontraktlarni, ularni o'zgartirish va qo'shimchalarini rasmiylashtirish yo'li bilan amalga oshirish borasidagi tashqi savdo faoliyatini o'rganish bilan bog'liq ishga doir faktik ma'lumotlar tashkil etadi.

Bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etish borasida qalbaki hujjatlarni aniqlash maqsadida hujjatlarning sud-texnik ekspertizasi tayinlanadi.

Hujjatlarning sud-texnik ekspertizasi - ushbu ekspertiza predmetini jinoyat ishi yoki materiallarga aloqador faktlar bilan bog'liq bo'lgan barcha turdagi shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar, hujjatlarni to'ldirish (chop etish)ga qaratilgan maxsus uskunalar, xomashyolar, hujjatlarning rasmiy (rasmiylashtirish) to'ldirilishi va ularga o'zgartirish (ishlov berish) kiritish usullari, hujjatlardagi ko'rinmas yozuvlar, hujjat blanklarini hamda ulardagi himoya elementlarini aniqlash bilan bog'liq masalalar tashkil etadi.

Sud-dastxatshunoslik ekspertizasi - iqtisod, shu jumladan bojxona sohasiga doir hujjatlarni qalbakilashtirish orkali amalga oshirilgan jinoyat ishlarini tergov qilishda ushbu ekspertizaning alohida o'rni bor.

Ushbu ekspertiza predmetini qo‘lyozma tarzida bajarilgan yozuvlar, imzolar, xatlar va boshqa hujjatlarni tadqiq etish natijasida aniqlanadigan muayyai ishga taallukli faktlar tashkil kiladi.

Sa‘natshunoslik–badiiy ekspertizalari, ya‘ni:

Madaniy boyliklarning badiiy ekspertizasi - madaniy boyliklarning respublika hududidan olib chiqib ketilishi yoki olib kirilishi, shuningdek, ularning noqonuniy muomalasi bilan bog‘liq holatlarda tayinlanadi.

Mualliflik – huquqiy ekspertizasi - mualliflik huquqi obyektiga nisbatan mualliflik huquqini o‘zlashtirib olish, hammualliflikka majburlash, asarlarni muallifning roziligisiz noqonuniy oshkor qilish bilan bog‘liq jinoyat ishlari va materiallar yuzasidan mualliflik-huquqiy ekspertizasi o‘tkaziladi.

Olimlar A.Achilov, I.Astanov, M.Do‘stovlarning fikriga ko‘ra, xulosaga baho berish jarayonida tezkor xodim, surishtiruvchi, tergovchi quyidagilarni aniqlashi lozim:

- tadqiqotda ishlatilgan obyekt va materiallarning tadqiqotga yetarli darajada berilganligini;
- ularni tadqiq qilish usullarining fan talablariga mos bo‘lganligini;
- ekspert tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotning to‘liqligini (chunki aynan ular asosida xulosa chiqarilgan);
- xulosaning fan va amaliyot talablariga zid kelmaganligini va jinoyat ishi bo‘yicha to‘plangan dalillarga qarama-qarshi bo‘lmaganligini;
- xulosaning to‘liqligi va uning ravshan tavsif etilganligini hamda ekspert oldiga qo‘yilgan savollarga javoblarning to‘g‘riligini.

Ekspert xulosasi bo‘yicha tezkor xodim, surishtiruvchi, tergovchi unga baho berib, zarur bo‘lgan qo‘shimcha tezkor-qidiruv va tergov harakatlarini o‘tkazishi, qayta qo‘shimcha ekspertiza tayinlashi, ekspertni ekspertiza o‘tkazish bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha (yoki uning xulosasi bo‘yicha) so‘roq qilishi mumkin.

Tadqiqotchi sifatida o‘zbekistonlik olimlar A. Achilov, I.Astanov, M.Do‘stovlarning fikriga qo‘shilaman. Chunki mazkur olimlar bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etishda kriminalistik ekspertizalar turlari va ularni tayinlash xususiyatlarini to‘liq ochib berishgan [1, B.168-192].

Shuningdek, o‘zbekistonlik olim I.Astanov jinoyat ishlari bo‘yicha maxsus bilimlarga ega shaxslar yordamidan foydalanish taktikasi, ekspertiza tekshiruv uchun namunalar olishning kriminalistik hamda taftish o‘tkazishning taktik jihatlari, ekspertiza o‘tkazish va ekspert xulosasidan foydalanishning taktikasi masalalarini tadqiq qilgan. Mazkur olim o‘z tadqiqotida ekspert tadqiqoti yuzasidan xulosa berish uchun maxsus bilimdan foydalanadigan, alohida huquqiy maqomga ega bo‘lgan va qonunda ko‘zda tutilgan talablarga javob bera oladigan shaxs ekanligini JPKga kiritishni taklif qilgan.

Shu bilan birga, I.Astanov o‘z tadqiqotida ekspertga sarflangan xarajatlarni qoplashlarini talab qilish hamda zarur hollarda ekspertiza tadqiqotini surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya va ayblanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh ishtirokida o‘tkazishni so‘rab murojaat etish kabi huquqlar berilishini taklif qilgan.

Bundan tashqari, mazkur olim ekspertiza xulosasini taqdim etish bo‘yicha dolzarb muammo hisoblangan ekspertiza xulosalarini taqdim etish muddatlariga to‘xtalib, ekspert majburiyatlariga ekspertiza tadqiqoti muddatlarini sun‘iy ravishda, asossiz uzaytirmasligi, ekspertiza tekshiruv natijalari bo‘yicha xulosani ekspertiza tayinlagan organga darhol taqdim etish kabi qoidalarni kiritish lozimligini asoslab bergan.

Shu bilan birga, I.Astanov o‘z tadqiqotida mutaxassisning portativ, ya‘ni o‘zi bilan olib yurishi oson bo‘lgan vositalar: telefon, plenshet, noutbukdan va ularning dasturlaridan (CSI Marker, Ruler, Cycloramic, ProScope Micro Mobile, Flir) foydalanishi lozimligini amaliy misollar bilan asoslab bergan. Shuningdek, yolg‘on guvohlikni aniqlovchi detektorni amaliyotga joriy qilish lozimligini asoslagan hamda uning ijobiy jihatlari sarhisob qilgan, fikrining isboti sifatida boshqa davlatlar amaliyotidan misollar ko‘rsatgan [2, B.17].

Tadqiqotchi sifatida I.Astanovning fikriga qo'shilaman. Chunki, mazkur olim aniqlangan jinoyat holatlari bo'yicha ekspertiza tayinlash, ekspertiza xulosalarini olish borasidagi dolzarb muammolarni ochib berib, ularning huquqiy jihatdan yechimlarini ilmiy asoslangan holda ishlab chiqqan takliflari bilan ko'rsatib bergan.

Rossiyalik olim V.A.Jbankov bojxona sohasidagi jinoyatlarni tergov qilishda sud ekspertizalarining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilgan va o'z tadqiqotida Rossiya Federatsiyasi bojxona organlari bojxona sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashish amaliyotida Federal bojxona xizmati tarkibida Markaziy ekspert-kriminalistika boshqarmasi tashkil etilganligini, unda 14 ta turdagi sud ekspertizalari o'tkazish yo'lga qo'yilganligini, bugungi kunda mazkur boshqarma Rossiya Federatsiyasining turli shaharlarida 11 ta filiallariga ega ekanligini ta'kidlab o'tgan. Shuningdek, mazkur rossiyalik olim o'z tadqiqotida bojxona sohasidagi jinoyatlarni tergov qilish davomida sud-ekspertizalarini tayinlash bo'yicha metodik tavsiyanomalar tayyorlab borish zaruratini asoslab bergan [3, B.3-4].

Rossiyalik olim S.P.Jdanov tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida sodir etiladigan jinoyatlarni fosh etishda bojxona ekspertizalarini tayinlash masalalarini tadqiq qilgan. Mazkur olim o'z tadqiqotida bojxona ekspertizalari quyidagi talablarga javob berishi kerakligini ta'kidlagan:

birinchidan, bojxona ekspertizalari huquqiy normativ hujjatlarda belgilangan qoidalar asosida o'tkazilishi kerak;

ikkinchidan, bojxona ekspertizalari maxsus bilimlarga asosan o'tkazilishi kerak;

ichinchidan, bojxona ekspertizalarining natijalari isbotlash manbasi bo'ladigan xulosa bo'lishi kerak;

to'rtinchidan, bojxona ekspertizalarining asosiy vazifasi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudyaga yordamlashish bo'lishi kerak degan ilmiy yondashuvlarni asoslab bergan [4, B.1-2].

Shuningdek, ukrainalik olimlar Xalimon Serxi, Polovnikov Vadim, Kravchuk Oleg, Marushchak Oleksandr va Olena Striletslar yashirin iqtisodga qarshi kurashishning samarali vositasi sifatida iqtisodiy ekspertiza va uning ahamiyatini o'z tadqiqotlarida ochib berishgan. Mazkur olimlarning fikriga ko'ra, Sharqiy Yevropa davlatlari Yevropa va global makonga intilishda iqtisodiyotni soyadan chiqarish bo'yicha katta ishlarni amalga oshirishlari kerak. Bugungi kunda Ukraina iqtisodiy ekspertizaning eng samarali vositalaridan birini qo'llagan holda bunday ishlarning yorqin namunasidir.

Ushbu olimlarning fikriga ko'ra, sud-buxgalteriya ekspertizasi va sud-iqtisodiy ekspertizasi tushunchalarini aniqlashda stereotip mavjud. Identifikatsiya qilishning bunday tushunchasi ilgari sud-iqtisodiy ekspertizasi bo'lmaganligi va bunday vazifalarni hal qilishda murakkab fanlararo sud hisobi mavjud bo'lganligi natijasida paydo bo'lgan. Sud-iqtisodiy ekspertiza instituti 2001-yilda tashkil etilgan. Bugungi kunda u uch turdagi ekspertizadan iborat: buxgalteriya hujjatlarini o'rganish, soliq hisobi va hisobot; korxonalar va tashkilotlarning xo'jalik faoliyati to'g'risidagi hujjatlarni o'rganish; uchinchi - moliyaviy-kredit operatsiyalarini tekshirish. Bugungi kunda bu tuzilma qarama-qarshiliklarni keltirib chiqarmaydi, ammo bozor va texnologiya rivojlanishi bilan kelajakda bu tuzilma ham o'zgarishlarga duch kelishi mumkin [5, B.3].

Tadqiqotchi sifatida shuni aytish mumkinki, rossiyalik va ukrainalik olimlar bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etishda ekspertizalarning ahamiyat katta ekanligini o'z tadqiqotlari bilan yoritib berganlar. Xususan, ukrainalik olimlar iqtisodiy ekspertiza iqtisodiy jinoyatlarni fosh etishda eng samarador ekspertiza turlaridan biri ekanligini isbotlab berishgan.

AQSHlik olimlar Adam Hayes, Erika Rasure, Kirsten Rohrs Schmittlar moliyaviy sud ekspertizasi masalalarini tadqiq qilishgan. Mazkur olimlar o'z tadqiqotlarida moliyaviy sud ekspertizasi tushunchasini ilmiy jihatdan izohlab berib, uning mazmuni – bu tashkilot ichidan yoki tashqarisidan kelib chiqadigan jinoiy moliyaviy faoliyatni aniqlash uchun jinoiy tergov ko'nikmalarini moliyaviy audit ko'nikmalari bilan birlashtirgan soha ekanligini ta'kidlashgan.

Shuningdek, moliyaviy sud ekspertizasi terrorizm va boshqa jinoyatni tergov qilish, xususiy sektor va davlat tashkilotlari faoliyatini nazorat qilish hamda tashkilotlarning firibgarlik faoliyatiga zaifligini baholash uchun profilaktik tekshirish, aniqlash va tiklash tadbirlarida qo'llanilishi mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berishgan.

Xususan, AQSHlik olimlarning fikriga ko'ra, moliyaviy sud ekspertizasi sud buxgalteriya hisobiga o'xshaydi, u buxgalteriya hisobi, audit va tergov ko'nikmalaridan foydalanib, kutilayotgan yoki davom etayotgan qonuniy harakatlar bilan birgalikda mumkin bo'lgan firibgarlik uchun kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini tahlil qiladi. Maqsad - bu jinoyatlarni aniqlash, ularga xabar berish, iloji bo'lsa, oldini olish va aybdor shaxslarni javobgarlikka tortish. Agar moliyaviy o'g'irlik sodir bo'lgan bo'lsa, o'g'irlangan mablag'larni qaytarish uchun moliyaviy sud ekspertizasi ham qo'llaniladi. Moliyaviy sud ekspertizadan Federal Qidiruv Byurosi (FQB) va Markaziy Razvedka Boshqarmasi (MRB) kabi razvedka idoralari ham terrorizmni fosh qilish uchun sezilarli darajada qo'llaydilar. Chunki tyerrorchi guruhlar mavjud bo'lishi uchun mablag'ga muhtoj ekan, bu terroristik hujayralarni aniqlashda juda samarali choradir [6, B.1-3].

Tadqiqotchi sifatida mazkur olimlarning fikriga qo'shilaman. Chunki haqiqatdan ham moliyaviy sud ekspertizasi iqtisodiy jinoyatlarni fosh etishda samarali hisoblanadi. Bunga o'xshash ekspertiza turidan sud iqtisodiy ekspertiza bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etishda qo'llanilib kelinmoqda.

Shuningdek, hozirgi kunda bojxona sohasidagi jinoyatlarni fosh etish bo'yicha kriminalistik ekspertizalar tayinlash va ularning xulosalarini olish borasida bir qator quyidagi muammolar uchramoqda:

birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 15-iyuldagi "Davlat daromadiga o'tkaziladigan mol-mulkni olib qo'yish, sotish yoki yo'q qilib tashlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi 200-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizom talablariga asosan, aniqlangan bojxona sohasidagi jinoyatlar bo'yicha olib qo'yilgan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar, ulardan yasalgan buyumlar, shuningdek tarkibida qimmatbaho metallar bo'lgan materiallar vakolatli organing mansabdor shaxsi tomonidan asillik darajasini tekshirish uchun ixtisoslashtirilgan laboratoriyalarga yuborilishi belgilangan. Qimmatbaho metallardan yasalgan zargarlik va boshqa buyumlardagi O'zbekiston Respublikasi davlat asillik darajasi tamg'a izlarining haqiqiylikni aniqlash uchun O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat asillik darajasini belgilash palatasiga texnik ekspertizadan o'tkazishga yuboriladi. Asillik darajasini belgilash palatasi tomonidan o'tkazilgan texnik ekspertiza uchun qonunchilikda belgilangan miqdorda asillik darajasi to'lovi undiriladi.

Zarur hollarda, Asillik darajasini belgilash palatasi qimmatbaho metallardan yasalgan tamg'a bosilishi lozim bo'lgan zargarlik va boshqa buyumlarni O'zbekiston Respublikasi davlat asillik darajasi tamg'asi bilan o'n kun muddatda asillik darajasi to'lovi undirmasdan tamg'alashi belgilangan. Ammo bojxona sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashish amaliyotida olib qo'yilgan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar, ulardan yasalgan buyumlarning davlat asillik darajasini aniqlash bo'yicha tayinlangan ekspertiza qarorlariga Davlat asillik darajasini belgilash palatasi tomonidan ekspertiza xulosasini taqdim etish bo'yicha belgilangan 10 kunlik va 1 oylik muddat ichida ekspertiza xulosalari taqdim etilmasdan, muddat 2-3 oydan so'ng, ya'ni ekspertiza xulosasini taqdim etish muddatlari buzilgan holda jo'natilmoqda. Bu esa o'z navbatida aniqlangan bojxona sohasidagi jinoyatlar bo'yicha tergovga qadar tekshiruv muddatining, ya'ni 10 kun va 1 oylik muddatning buzilishiga olib kelmoqda;

ikkinchidan, sohaviy mutaxassislarining xulosalari asosida zarurat tug'ilganligi sababli noqonuniy bank operatsiyalari orqali valyuta pul mablag'larini O'zbekiston Respublikasidan xorijiy davlatlarga olib chiqib ketish holatlarini aniqlash bo'yicha xorijiy davlatlarga yuborilayotgan so'rovnomalarga 8 oy, 1 yil kabi uzoq muddat o'tgandan so'ng, javob berilmoqda. Bu holatlar aniqlangan jinoyat alomatlarini bor bo'lgan huquqbuzarliklar bo'yicha jinoyat ishlarini qo'zg'atish aynan so'rovnomalarga javobiga bog'liq bo'lganligi sababli ish yuritishni to'xtatib turishga sabab bo'lmoqda.

Yuqoridagi ekspertiza xulosalarini olish bo'yicha uchrayotgan muammolarni hal etish maqsadida, olib qo'yilgan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlarning davlat asillik darajasini aniqlash bo'yicha ekspertiza xulosalarini o'z vaqtida taqdim etilmaslik holatlarni hamda noqonuniy bank operatsiyalari orqali valyuta pul mablag'larini O'zbekiston Respublikasidan xorijiy davlatlarga olib chiqib ketish holatlarini aniqlash bo'yicha xorijiy davlatlarga yuborilayotgan so'rovnomalarga 8 oy, 1 yil kabi uzoq muddat vaqt ketayotganligi sababli mazkur amaliy jarayonlarni huquqiy jihatdan qonuniylashtirish maqsadida JPKning 329-moddasiga to'rtinchi qism kiritib, uni quyidagicha bayon etish:

“Alohida hollarda, tergovga qadar tekshiruv muddatining o'tishi quyidagi holatlardan biri mavjud bo'lgan taqdirda, surishtiruvchi, tergovchi yoki tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxsining asoslantirilgan qaroriga ko'ra, prokuror bilan kelishilgan holda to'xtatib turilishi mumkin:

1) xalqaro kelishuvlarga asosan, boshqa davlatlarga va xalqaro tashkilotlarga yuborilgan so'rovnomalarga javob 10 kun muddat ichida kelmaganda;

2) o'tkazish uchun ko'p vaqt talab qiladigan ekspertiza, xizmat tekshiruvi, taftish yoki boshqa tekshiruv javoblari 10 kun muddat ichida kelib tushmaganda;

3) olis joylarda bo'lgan yoki chaqiruvga binoan hozir bo'lishdan bo'yin tovlayotgan shaxslardan tushuntirishlar talab qilib olish zarur bo'lganda hamda tergovga qadar tekshiruvdan qochib yurgan va shaxsi aniqlanmagan shaxslar 10 kun muddat ichida topilmagan hollarda.

Bundan tashqari, bugungi kunda ashyoviy dalil sifatida olib qo'yilgan giyohvandlik vositalari va tarkibida kuchli ta'sir qiluvchi modda bo'lgan dori vositalarini ekspertizadan o'tkazishda Bojxona qo'mitasida tashkil etilgan Markaziy bojxona laboratoriyasi ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xususan, 2024-yilning 1-choragi davomida Markaziy bojxona laboratoriyasi tomonidan giyohvandlik, psixotrop va kuchli ta'sir qiluvchi modda deb shubha qilingan 160 ta murojaat asosida 57 732 ta obyektlar bo'yicha ekspertizalar o'tkazilgan.

O'tkazilgan ekspertizalar natijasida:

- 799 ta obyekt bo'yicha 33,9 kg giyohvand modda shu jumladan sintetik giyohvandlik vositalari 623 ta obyekt - 28,516 kg;

- 797 ta obyekt bo'yicha 20 gramm psixotrop modda, 50 325 ta obyekt bo'yicha 11,6 kg kuchli ta'sir etuvchi dori vositalar aniqlangan. Shu bilan birga, Markaziy bojxona laboratoriyasi tomonidan xorijiy davlatlardan O'zbekiston Respublikasiga noqonuniy ravishda olib kirilayotgan yangi turdagi Klefedron, 5F-APINACA sintetik giyohvandlik (*dizaynerlik giyohvandlik moddasi*) vositalari aniqlanmoqda. Shuningdek, hozirgi kunda sintetik giyohvandlik vositalari ko'lamini kengayib borishi va yangi turdagi noodatiy kuchli ta'sir doirasiga ega giyohvandlik vositalarini O'zbekiston Respublikasiga turli usullardan foydalanib, yashirin olib kirishga urinishlar ko'payganligi natijasida bu turdagi giyohvandlik vositalarini aniqlash va ekspertiza muassasasi tomonidan esa ularni identifikatsiya qilishda qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda. Ya'ni bunday turdagi giyohvandlik vositalarini identifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan zamonaviy texnika vositalari va malakali mutaxassislar mavjud emas. Mazkur muammolarni hal etish maqsadida quyidagi takliflarni amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq:

- Markaziy bojxona laboratoriyasini zamonaviy GX-MS/MS, ICP-MS, IRMS qurilmalari bilan ta'minlash;

- Markaziy bojxona laboratoriyasi ekspertlarining salohiyatini oshirish maqsadida ushbu yo'nalishlarda katta tajribaga ega bo'lgan rivojlangan mamlakatlarning laboratoriyalarida malaka oshirish kurslariga ekspertlarni yuborish va malakasini oshirish.

Xulosa qilib aytganda, bojxona sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishda kriminalistik ekspertizalar tayinlash muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu bois, kriminalistik ekspertizalar turlari va ish uslublarini uzluksiz takomillashtirib borishni taqazo qiladi.

REFERENCES. IQTIBOSLAR. СНОСКИ.

1. Achilov A., Astanov I., Do‘stov M. Bojxona organlarida kriminalistika. O‘quv qo‘llanma. 2019-y. B. 168-192.
2. Astanov I.R. “Jinoyat ishlari bo‘yicha maxsus bilimlardan foydalanishning protsessual va kriminalistik jihatlari”. Yuridik fanlar doktori dissertatsiya avtoreferati. Toshkent sh. 2018. B. 17.
3. Jbankov V.A. “Sudebnye ekspertizi pri rassledovanii tamojennix prestupleniy organami doznaniya Federalnoy tamojennoy slujbi Rossii”. Nauchnaya statya. 22.04.2024. Str. 3-4.
4. Jdanov S.P. “Tamojennye ekspertizi v raskritii prestupleniy, sovershayemix vo vneshneekonomicheskoy deyatelnosti”. Nauchnaya statya. 22.04.2024. Str. 1-2.
5. Khalymon Serhii, Polovnikov Vadym, Kravchuk Oleg, Marushchak Oleksandr, Olena Strilets. Forensic Economic Examination as a Means of Investigation and Counteraction of Economic Crimes in East Europe (example of Ukraine). Research Article: 2019 Vol: 22 Issue: 3.
6. Adam Hayes, Erika Rasure, Kirsten Rohrs Schmitt. Financial Forensics: Meaning, Certification, Examples. Updated July 13, 2022. P. 1-3.